

A HATALOM EREDETMONDÁI PETŐFI UTÓÉLETÉBEN

Ritkán fordul elő, hogy egy antológia tudománytörténeti jelentőségre tehesen szert, most mégis bekövetkezhet: Margócsy István *Jöjjön el a te országod...* című szöveggyűjteménye (1988), mely alcíme szerint *Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumai*ból kínál szemelvényeket, nemcsak a Petőfi-kutatást mozdíthatja ki a holtpontról, hanem kimondva-kimondatlanul a magyar irodalomtudomány egészének termékeny kutatási területet ígér. Mégpedig olyat, amely mindeddig parlagon hevert e tudomány hagyományos határain kívül, holott bekebelezésével és megművelésével úgy gyarapodhatnak ismereteink az irodalomról, hogy annak hasznát veheti egy sor társtudomány is, a politológiától a néprajzig, a valláslelektantól a művelődéstörténetig, a szociológiától a történetírásig. Föl kell hívni erre a figyelmet, mert a könyv nem kérkedik önnön fontosságával; szerény célkitűzése szerint „[e] gyűjtemény feladata csak a *jelszó-Petőfi* bemutatása és kommentár nélküli szemléltetése” (5.), s a kommentároktól való eltökélt tartózkodás miatt maga a szerkesztő látszólag alig van jelen lapjain: szűkszavú, bár magvas előszaván s a kötetbe felvett szerzők pársoros (és mennél semlegesebb) bemutatásán kívül csak a koncepciózus válogatás és elrendezés jóvoltából érezzük, hogy kalauzunk mindvégig tudja, mit akar. A kitűnő szerkesztés szinte átvilágítja a szövegeket, mígnem együttesükből kirajzolódik a magyar Petőfi-kultusz politikai vonatkozásai. Idevágó nézeteit a szerkesztőnek remélhetőleg lesz módja tanulmányban is kifejteni; addig néhány sajátosan kultusztörténeti tanulság levonásával szeretnék hozzájárulni a kérdéskör továbbgondolásához. Több szem többet lát, s mivel kezdetén járunk egy izgalmas, de sejtetően hosszú és nehéz felfedezőútnak, célszerű lesz tapasztalatainkat kicserélni és erőnket egyesíteni.

I. Alapkérdés: a mitizáló utalások funkciója Petőfi politikai kisajátításában

Az új kutatási terület nagysága máris munkamegosztást követel, ezért egy olyan problémára összpontosítok, amelyet a kötet szerkesztőjének tárgyválasztása szándékosan kizárt, ám amelynek tanulmányozásához akaratlanul is rengeteg anyagot szolgáltat. Előszava szerint Margócsy a Petőfi-kultusznak csupán egyes politikai megnyilvánulásaira kívánt szorítkozni, főként a *kié Petőfi* kérdését vitató kisajátítás elkeseredett küzdelmeire, szövegeit ezek bemutatása céljából válogatta, s ezért nem foglalkozhatott a Petőfi-kultusz számos egyéb jelenségszortájával, egyebek közt például a költő életének változatos műfajokban történt feldolgozásaival, életrajza rejtélyeinek találgatásával, róla szóló legendákkal és hozzá fűződő ereklyékkel, öt ünneplő költeményekkel, s „az ábrázolások általános mítoszokra utaló hiperboláival (pl. Petőfi mint Jézus Krisztus, vagy mint turáni sárkányvérben fürdő Siegfried stb.)” (4–6.). Nos, a szöveggyűjteményben a *kié Petőfi* kérdését valóban többen fölteszik, így 1907-ben Weltner Jakab (55.), 1910-ben Ady Endre (78.), vagy 1924-ben Propper Sándor (151.), s közvetve vagy hallgatólagosan erről vitatkozik számos társuk. Az is valószínű, hogy a szerkesztőnk a mitizáló utalások előfordulásai szerint válogatta volna össze szövegeit, nem ugyanez a gyűjtemény lát napvilágot. Gyanítható azonban, hogy nagy lett volna az átfedés a két szöveggyűjtemény között, sőt a mitizáló utalások gyakoriságában

sem lett volna számottevő eltérés, hiszen a szerkesztő hangoztatott szándéka ellenére, vagy legalábbis attól függetlenül, e ténylegesen elkészült antológiában is lépten-nyomon felbukkannak. S ennek okára kíváncsian sokat ígérő kérdéshez juthatunk: miért bukkannak fel oly sűrűn e politikai szempontból válogatott gyűjteményben is e mitizáló utalások, hogyan viselkednek és mi a szerepük, éppen itt, abban a huzavonában, amit egykor Pogány József „a Petőfiért folyó nagy igénypör”-nek (66.) nevezett? A szerkesztő tudatos válogatási elve a Petőfi-irodalom szövegeinek két típusát kereste: „azokat a Petőfi-tanulmányokat, melyek nyilvánvalóan politikai-ideológiai céllal íródtak, s azokat a politikai nyilatkozatokat, melyek a maguk igazolására Petőfi alakját hívják segítségül” (5–6.); ez az elv ugyanakkor olyan szövegekhez vezetett, amelyekben láthatólag szokatlanul gyakori a mitizáló nyelvi elem; fel kell tételeznünk, mint kutatással ellenőrzendő s így kutatásra ösztönző hipotézist, hogy politikai kisajátítás és mitizáló (többször vallási) utalásrendszer e feltűnően gyakori találkozása nem a véletlen műve, hanem a politikai-ideológiai célt vagy a Petőfi általi öngigazolást valami módon szolgálja a mitizálás.

Kérdés: hogyan és miért. Vagy szűkebbre fogva a kérdést: e nagyon is világi hatalomért versengő szövegekben miért, sőt mi célból hemzsegnék kifejezetten vallási utalások, a tudatosan kidolgozott allegorikus hasonlatrendszerrel a mindössze egyetlen jelzőnyi, látszatra csak önkéntelen elszólásként idetevett transzcendens mozzanatokig? Ha szapora előfordulásuk nem pusztán a véletlen műve, s nem egyszerűen a stílus művelődéstörténetileg meghatározott, ám egyébként funkciótlan díszítőelemei csupán, akkor a *cui prodest* ősi kérdéséből kell kiindulnunk: kinek és miként használ ez a nyelvezet? Mi bírhatja rá vajon e merőben világi tétért folyó harcra még eltökélten világi ideológiájú résztvevőit is, akár elhódítani akarván a vágyott hatalmat, akár igazolni illetékességüket a már megszerzett hatalom birtoklására, hogy miközben magukat Petőfi egyedül igaz örököseinek vallják, a költőt és művét a vallási élet szférájából kölcsönözött analógiákkal koszorúzzák fel? Mi ösztönözhetett arra még egy Révai Józsefet is, a dühödt vallásellenesség e megvesztegethetetlen főideológusát, aki lankadatlan inkvizitori éberséggel fürkészte szellemi életünk legrejtettebb zugait is az akkoriban úgynevezett *kispolgári csökevények* vagy a *klerikális reakció* fondorlatainak árulkodó nyomai után, hogy egyszer csak azt találja mondani, „oldott sarukkal” illik közelednünk Petőfi emlékéhez? Nem hihetjük, hogy nála ez egyszeri és véletlenszerű stiláris figyelmetlenség volt, amelyben erőltetett belemagyarázás volna célzatosságot keresni; elegendő figyelmesebben, nyelvezetére összpontosítva újraolvasni a szabadságharc századik, egyben Petőfi születésének százhuszonötödik évfordulójára írott ünnepi emlékbeszédét, hogy meggyőződünk az ellenkezőjéről.

Ha nem volna rá tömérdek egyéb (és leplezetlenebb) adatunk további dokumentumokból, ez az egy szöveg is szemléltethetné, hogy az első pillantásra tán szórványosnak és céltalannak tetsző vallási kifejezések lappangó rendbe illeszkednek, egyenként halvány vagy áttételes utalásaik együttesen már határozottan törnek a transzcendens égi tartománya felé, s az érvelés nyelvének világias elemeit is magukkal ragadják. Révainál mindez titokban zajlik: a szakrális stílus elemei a meggyőzés ügyesen álcázott retorikai segédcsapataivá szerveződnek, s ki tudja, a hadművelet vezénylő ravasz főideológus talán éppen ezek észrevétlen bevetésétől várja a politikai hatalomért vívott ütközet megnyerését. Azért jöttünk Petőfi szülővárosába, emlékeztet rá a szónok, hogy „emlékének áldozzunk”, s immár emelt fővel lehet „szülőházához járulnunk”, hiszen 1848 hőseiben „[a] magyar demokrácia saját őseit, előfutárjait, mintaképeit ünnepli”, és „[ö]rökségük, szellemük” nincs többé kitagadva, hanem „a dolgozók államhatalmában, milliók akaratóban vált vérré és húsá”, így most az általuk megindított „demokratikus átalakulást beteljesítő új, magyar demokrácia ünnepli saját száz év előtti kezdeményezőit”. Ami magát a költőt illeti, ha a szabadságharc eszmei előkészítése lett volna egyetlen tette, „akkor is megérdemelné, hogy századokon át oldott

sarukkal, hajadonfőtt közeledjünk emlékéhez”; népszerűségében mindig „hitvallás fejeződött ki” az általa képviselt „népi-demokratikus és forradalmi program mellett”. (226–227.)

Számos olyan dokumentumot találhatnánk, amely ennél sokkal nyíltabban vállalt és szembeötlőbben kifejezett vallási utalásokat használ politikai hatalomszerzésre; elvégre Révai ha akarná sem tehetné meg, hogy főideológusi szerepében Petőfit közvetlenül az Atyához vagy a Fiúhoz hasonlítsa, feltámadásáról értekezzék, netán imában fohászokdjék hozzá, amikre pedig a Petőfi-kultuszban akadtak példák. Számítóbban vagy szemérmesebben visszafogott szövegének stíluselemeivel és retorikájának működésével mégis szemléltethetem, ha egyelőre nem bizonyíthatom is azt a hipotézisemet, hogy nem véletlen, sőt szinte szükségszerű, hogy a politikai hatalomszerzés érdekében vagy a megszerzett hatalom legitimációja végett az érvelés nyelvezetében megjelennek vallási jellegű utalások. Az „ős”, az „előfutár”, az „örökség” szavak még csak azt jelzik, hogy Révai a *genealógia* jólismert eszközét használja a maga és pártja hatalmának *legitimálására*; a nagy költőig visszavezetett ideológiai származás egyelőre még a világi szférán belül marad. Révai azonban a szakrális tartományra utaló nyelvi elemek szinte észrevétlen bevegítése révén a hatalmat igazoló genealógiát mintegy Petőfin túl is meghosszabbítja, jól kivehetően immár a természetfölötti irányába. Innen vettek szövegének olyan fogalmai, mint „áldozni” (ha itt csak emléknék is), „járulni” (bár itt csupán egy szülőházhhoz), „vérré és hússá válni” (átlényegülésre, reinkarnációra, mindenképp valamiféle misztériumra célzó képzet), „oldott sarukkal” közeledni (a szakralist megillető tisztelet ősi szimbóluma), „beteljesíteni” (itt régi kezdeményezést, a Bibliában prófétikus jóslatot vagy örökérvényű törvényt), „hitvallást” tenni. Vallási képzettársítások alkalma mindegyik, kiváltani azonban legföljebb a féltudatosságig tudják, hiszen mindössze egy-egy pillanatra bukkannak fel, ahogy a reklámleléktan nevezné: szubliminális ideig, ám az olvasó vagy hallgató éppen ezért szinte védtelen velük szemben, észrevétlenül a hatásuk alá kerül, s öntudatlanul talán el is fogadja, hogy a bemutatott genealógia valami szakralissal egészül ki s mintegy megpecsételődik. A vallási nyelvezet beszüremlése egy-egy óvatlan pillanatban *szentesíti* a genealógiát, mely a hatalom legitimációjának eszköze; végső soron azt sugallja, hogy Révai pártjának hatalma transzcendens eredetet és jóváhagyást tudhat maga mögött. A szakralis kiegészítés lényegileg, ha kimondatlanul is, egészen Istenig vezet vissza a hatalom genealógiáját: kimondva ugyan csak Petőfiig, akinek költői és politikai tekintélye van, Petőfi emlékééről azonban azt mondja, hogy „oldott sarukkal” kell közelednünk hozzá, azaz a transzcendens tartományából kapta hatalmát. (Az utóbbi összefüggés nem először tevődik át irodalmi kultuszba: Ignotus 1892-ben azt írta Shakespeare-ről, hogy „sarunklevetve” kell közelednünk műveikhez, mint „kinyilatkozás”-hoz, s ha hibát vélnénk fölfedezni bennük, jobb a szemünket okolni érte.¹) Különös paradoxon: a militáns vallásellenesség főideológusa közvetve és hallgatólagosan arra szólít fel, hogy az ő hatalmához közeledjünk oldott sarukkal, mert Isten kegyelméből uralkodik. Nyelvhasználatával a régi királyok Istentől eredeztetett jogát² igényli magának, egy abszolút, ember számára kifürkészhetetlen, és mindenféle elszámolási kötelezettség fölött álló jogot a hatalom gyakorlására. A szöveg stílári felépítése és retorikájának lélektana elárulja a végső szándékot: a hatalom szentesítését transzcendens genealógia segítségével.

A hatalom genealogikus szentesítésének művelete nem mindig kényszerül ilyen rej-

¹ PATÓ Pál [Ignotus], *János király*. A Hét, 1892. Kötetben: FÁBRI Anna — STEINERT Ágota (szerk.), *A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890–1899. 1900–1907. Válogatás*. I–II. Bp. 1978. I. 123–125.

² V. ö. FIGGIS, John Neville, *The Divine Right of Kings*. New York, Evanston, London, 1965.

tekutakra; ha a szakrális tartománya bátrabban vállalható, akkor a transzcendens eredeztetésnek sem kell beérnie a vallási nyelvezet perifériájáról becsempészett és elszórt töredékekkel. Az elhódítani vagy megtartani vágyott politikai hatalmat ilyenkor is genealógiával igyekeznek igazolni, de ezt a genealógia már egy olyan Petőfire vezetheti vissza, akit immár leplezetlen hasonlat vagy metafora ruház fel vallási szereppel, sőt rokonít, olykor egyenesen azonosít Istennel. A genealógia világi és profán részét a transzcendens és szakrális kiegészítés a múlt és a jövő felé egyaránt meghosszabbítja, hogy birtoklásukkal a hatalom letéteményese biztonságban érezhesse magát: visszafelé Petőfin át a világot teremtő transzcendens lényig, előre a költő–proféta jövendölései révén az egykor elrendeltek maradéktalan beteljesedéséig. A genealógiának számos változata van, vizsgálatukkor azonban nem téveszthetjük szem elől közös működési elvüket: végülis hatalomszerzési műveletek láncolata mindegyik. Alapképletre egyszerűsítve: a politikus a költőhöz folyamodik hatalomért, ám közben a költő számára Istentől kér hatalmat, mert közvetve saját hatalmát akarja kivonni az evilági eredetű felhatalmazás viszonylagossága alól.

Ha a hatalom legitimálása céljából készített genealógiát egészen a transzcendens szférájába vezetik vissza, mégpedig eléggé összefüggő és nyilvánvaló módon, akkor *eredetmondának* fogom nevezni. Az eredetmonda tehát itt olyan történet, vagy rejtett történetet sejtető utalásrendszer, amely a hatalmat vagy hatalmi igényt Istentől való eredeztetéssel igyekszik jogosként elfogadtatni. Az irodalmi kultuszban ritkább a teljes történetet elbeszélő, mint a jellegzetes töredékeivel azt csak sugalló eredetmonda, s a kifejtés foka mindkét esetben igen különböző lehet. Szigorúan evilági ideológiájú korokban a transzcendens származtatást végző történet rejtőzködésre kényszerül; alig kitapintható csírája olykor egyetlen mondatban megbújhat, ahogy például Barabás Tibor *Petőfi hitvallása* című cikke (1958) mutatja: „A szocializmust építő magyarság a Petőfi vérével megszentelt harc száztizedik évfordulóját ünnepli.” (336.) A másik véglet a teljes mítoszi kidolgozottságé, amikor a Petőfit politikailag kisajátító szöveg szinte apokrif vallási iratként olvasható; ilyen Pekár Gyula (részletesen elemzendő) nagy centenáriumi beszéde 1922-ből. A transzcendens irányban meghosszabbított genealógia legitimáló ereje mindkét típusban megsokszorozódik. Noha az eredetmonda végülis monda, és sokszor éppen kifejtettebb változataiban árulja el mítoszi jellegét, fiktív mivoltának érezhetősége nem szokta zavarni transzcendens hatalmi igénybejelentésének komolyan vételét. Eredetmondák vizsgálatakor éppen ezért kutatójuknak sem kell, nem is érdemes végső igazságuk kérdését firtatnia. Nem tanácsos J. G. Frazer egykori túl magabiztos definícióját használnunk, azaz eleve a jelenségek *téves* magyarázatát neveznünk mítoszoknak³, hiszen az eredetmondának (mint egyfajta mítosznak) a célja úgyszem a magyarázat, hanem a legitimáció. Az igazság kérdését tehát, a hatalomért versengő pártok igényeinek jogosságával vagy jogtalanságával együtt, legjobb lesz itt egy átmenetileg módszerül vállalt agnoszticizmus jegyében zárójelbe tenni. A politikai demagógia émelyítő példái láttán persze nehéz megőrizni semlegességünket, s talán fölösleges is kínosan ügyelni az elkötelezetlenség látszatára, az állandó igazságosztás feladatának vállalása azonban elterelné figyelmünket az eredetmondák megfajta lélektanáról, jelentéséről és hatásairól. Tekintsünk el most attól, hogy a genealógiával eszközölt hatalmi legitimáció eredménye esetenként mennyire legitim; vegyük közelebbről szemügyre magát a legitimációs folyamatot, s a felhasznált genealógiának mind világi, mind transzcendens részét, a nyelvi rekvizitumokhoz kapcsolódó rítusokkal együtt, mert elemzésükkel a magyar kultúra másként alig hozzáférhető sajátosságaira, az irodalmi kultuszok működésére, valamint a felhatalmazás

³ FRAZER, J. G. (Szerk. és ford.), *Apollodorus: the Library*. I–II. London és New York, 1921. I. köt. p. XXVII.

természetrájára egyaránt némi magyarázatot kaphatunk.

II. 1. A hatalom legitimálása: eredetetés világi genealógiával

A genealógia eredetileg a vérszerinti leszármazás családfáját jelentette; nem meglepő, hogy a hatalmi kisajátítás szekuláris nyelve is kezdetben családi kapcsolatokban beszél el a szellemi eredet bizonyítani kívánt útvonalát, s csak ezek fogytán támaszkodik hasonló értelmű, de máshonnan vett metaforákra. A kisajátítás mozzanatának akaratlan szimbóluma lehet, hogy mind a családi, mind az egyéb eredetű metaforákban közös a birtokviszony: valamilyen módon Petőfi a *miénk* (ösünk, apánk, elődünk), mi az *övé* vagyunk (utódai, folytatói), vagy van valami (név, örökség, zászló, fegyver, stb.) ami egykor az övé volt, most pedig joggal a miénk lett, s illetékességünk jussán összekapcsol vele, mint a kölcsönös birtokbavétel általi azonosulás jelképe. Előfordul, hogy az összetartozást genealógiai viszonylatok nélkül, pusztán a birtoklással fejezik ki, ahogy 1924-ben Propper Sándor igyekezett visszaperelni Petőfit azoktól, akik szerinte jogtalanul sajátították ki maguknak („A pozitív, az igazi, a szüretlen Petőfi [...] a miénk! Mi az övé voltunk!” 151.), gyakoribb azonban a leszármazás módjának megnevezése. *Elődjének* nevezi Petőfit többek közt Horváth Márton (256.); *folytatójának*, *követőjének* és *öröksége* jogos birtokosának tekinti magát például Révai József (230–231.); a szocialistákat tartja Petőfi eszmei *örökösének* Pogány József (68.); a szabadságharc centenáriumán az országgyűlés nevezte magát „az 1848/49. évi forradalmi, demokratikus eszmék örökösének és megvalósítójának” (248.); a nem egészen méltó *utódok* közé sorolja magát Csoóri Sándor (376.); Petőfi „a mi rendünk előfutára” Aczél György számára (365.); „tényleges örökösei” nevében szólal meg Kállai Gyula (367.). A családi kapcsolatokon belül marad, bár a leszármazási vonalon kívül, aki Petőfit bátyjának képzei: „édes öccse lennék”, írja Csépanyi Lajos honvédtiszt, miközben Zrínyi kései unokájának is érzi magát, seregét meg „Kossuth verbuválta” (315.). Kívül kerül a családi kapcsolatokon, de talán még belül marad egy átvitt értelemben vett genealógián, aki *eszményképének* nevezi Petőfit, mint például Komócsin Zoltán (333.), vagy aki fennen hirdeti, hogy az ő oldalán harcolna Petőfi, ha élne, mint például Rákosi Mátyás (217.) vagy Tardos Tibor (306.). A név öröklődésének családi szokására, egyúttal a név általi legitimáció ősi gyakorlatára utal, hogy szervezetek veszik föl Petőfi nevét. Amikor a Nemzeti Múzeum fiatal munkatársai vitakört szerveztek, előbb Besenyei György nevét ajánlotta nekik az öskereséssel és hagyományválasztással megbízott Lakatos István, végül azonban a Dolgozó Ifjúság Szövetsége jóváhagyásával Petőfi-körként tartották meg összejöveteleiket (301–302.); 1956-ban a Nemzeti Paraszpárt változtatta meg nevét Petőfi Pártra (324.). Pekár Gyula 1922-ben azt hangoztatta, hogy Petőfi neve „a külföld ellen fegyver is nekünk: kultúrfölényünk hatalmas fegyvere” (133.). Máris láthatjuk, milyen nehéz elvonatkoztatni az itt felsorolt politikusok és pártok sokféleségétől, a Petőfibre való hivatkozások nagyon eltérő jogosságától s olykor nyilvánvaló demagógiájától, pedig ezt kell tennünk; nem az a cél, hogy a legitimáció erkölcsi alapját ellenőrizzük, hanem az eléréséhez használt genealógia működését igyekszünk megérteni. Jogosság, erkölcsösség vagy illetékesség dolgában a Petőfiért folyó „nagy igénypör” résztvevői különböznek egymástól, ezt azonban végső megítélésükhöz kellene figyelembe vennünk; a genealogikus hatalomszerzés természetrajzát kutatva e különbségektől ideiglenesen eltekinthetünk.

Minden erkölcsi különbség ellenére közös a genealogikus hivatkozások nagy *tétjének* felismerése; jól kivehető, hogy a genealógia hatalmi következményeinek tudatában a politikai ellenfelek igyekeznek cáfolni egymás állításait. A hitelfosztás versengő műveletei nemegyszer egymás tükörképei. Nem elég, hogy Moszkvából két rádióállomás naponta „hitvány rágalmakat sugároz világgá a [...] magyar nemzet ellen”, írta a *Nemzetőr* 1944 decemberében, ezt ráadásul „Kossuth és Petőfi nevében cselekszik”,

ugyanis egyik Kossuth, másik Petőfi „névét bitorolja” (213.). Sokszor meghamisították és kisajátították már 1848 eszméit, mondotta ünnepi beszédében Komócsin Zoltán 1958. március 15-én, de soha annyira „népáruló, nemzetvesztő célokra”, mint amikor 1956-ban „[a]z ellenforradalmárok Kossuthra, Petőfire, a 48-as márciusi ifjakra hivatkoztak”; megsemmisítésükkel „Kossuth, Petőfi, Táncsics zászlajáról letöröltük azt a gyalázatot, amelyet az ellenforradalmárok kentek rá”, s eszméik megint „tisztán, fényesen” ragyoghatnak (339., 341.). A retorika persze lehet ennél sokkal bonyolultabb, mondhatni körmönfontabb. „Mi nem akarjuk elvenni, nem akarjuk kisajátítani se Petőfit, se a márciusi ifjakat, se magát március 15-ét a hazai baloldaltól, ha már oly görcsösen kisajátítja magának” — hangoztatta látszólag engedékenyen Rajniss Ferenc a Magyar Megújulás Pártja ünnepi szónokait 1943-ban, a hitelfosztás és visszavétel azonban már következő mondatában megkezdődik: „Legyen az övék, ha meg tudják fogni, és be tudják dugni pénzes vagy rőpiratos páncélszekrényekbe. Nekünk elég lesz, ami a páncélszekrényekbe nem fér be. A magyar valóság, a magyar tanulság. [...] a többi legyen a vörösöké, meg a sárgás rózsaszínűké!” (213.) Az utódlás jogát az ellenfelektől elvitatni igyekszik az érvelésnek az a jólismert típusa is, amely Petőfi vágyainak valóra váltását teszi meg a hiteles genealógia ismervének. „A magyar népi demokrácia kezdettől március örökösének, Kossuth, Petőfi, Táncsics utódjának vallotta magát”, értesülhetek Barabás Tibortól 1958-ban a *Magyar Ifjúság* olvasói, és „joggal tette ezt”, hiszen mindazt megvalósította, amiről Petőfi álmódott: megszüntette a nagybirtokot, letörölte a kisemmizettek könnyeit, és a szellem napvilágát vetette minden ház ablakára; ebből következően szerinte képmutató névbitorlást követett el a Petőfi-kör, s persze „[n]em azok Petőfi utódai, akik Mindszenty bíboros hercegprímás új »honfoglalását«, nagybirtokos és királypárti összeesküvését szervezték és támogatták, hanem azok, akik küzdöttek ellene”. (336–337.) Jellemző, hogy Petőfinek más pártok általi kisajátításán kíváncsi érdeklődéssel és elnéző megértéssel csak egy Kosztolányi Dezső tudott merengeni (71–75.), aki nem volt érdekelve egy politikai csoport hatalmának mindenáron való igazolásában.

Aki a genealogikus rokonítás eszközához nyúlt, annak éreznie kellett, hogy hatalmas erőket szabadíthat el e látszólag oly békés művelettel. Óvintézkedések változatos sorát figyelhetjük meg; mindent elkövetnek, hogy a megidézett szellem mégse szabaduljon ki a palackból. Igyekeznek gondosan körülhatárolni, hogy meddig és milyen értelemben vállalják szellemi ősükül Petőfit, hozzátéve, hogy a múlt más nagyjai e célra miért jöhetnek vagy nem jöhetnek szóba. Sokatmondó tünete ennek, hogy ugyanaz a Révai József, akinek még Bartók, Derkovits, Ady és József Attila sem volt eléggé *haladó*, mert elszigetelődtek a forradalmi népmozgalmaktól, s műveik nem mentesülhettek „néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző” vonásoktól (277.), oly leleményesen vezeti vissza Petőfire pártja hatalmának genealógiáját, hogy végül szorongás fogja el önnön érvelése esetleg szuggesztív hatásától, s a magyar írókhoz fordulva igyekszik ártalmatlanná tenni a genealógiában lappangó veszedelmes felhatalmazást: „Nem kívánja ma a költőtől senki, hogy Petőfit utánozva, okvetlenül kardot vegyenek a kezükbe lantjuk mellé. [...] Nem a költők dolga ma a népet a Kánaán felé vezetni, de az ő dolguk is megmagyarázni a népnek, hogy ez az út akkor is a Kánaán felé vezet, ha tövises, nehéz, fáradságos is.” (233–234.) Leplezetlen utasítás a kultúrpolitika vezéréől: Petőfi szellemi örökségéből tehát a költő mint a népet vezető tűzoszlop immár veszélyeztetné a Párt vezető szerepét, ezért a genealógia erre már nem terjedhet ki, s a költők szorítkozzanak a Párt irányutasításának *elfogadtatására!* Révainak erre a biztonsági szelepre annál is inkább szüksége van, mert a genealógiát időközben transzcendens nyelvi elemekkel észrevétlenül szentesítette, s a Kánaán említése is felidézi Petőfi költeményének szakrális utalásait; a kultúrpolitikusként itt már tartania kell egy hatalmi szóval lebírhatalatlan erő feltámadásától.

Hasonló gyúanyag hatálytalanítását figyelhetjük meg Horváth Mártonnál, bár ő

nem a részleges cáfolat, hanem a kisajátító értelmezés révén igyekszik megszabadulni a genealógia nemkívánatos következményeitől. Állítása szerint az ő számára Petőfi előd, fegyver, tanító, harcostárs, szövetséges (260–261.), ám „[l]eghaladóbb költőink megértették már, hogy következetesen Petőfi után járni a politikában annyit jelent, mint szocializmus, a költészetben annyit, mint a szovjet irodalom eredményeinek el-sajátítása” (271.). Hogy ez a demagóg módszer mennyire nem ismer akadályt, amikor nemkívánatosnak ítélt mozzanatoktól akar megszabadulni, azt szemléltesse itt, milyen áron kerülhet be Petőfi az új rend ősei közé, s mi marad e genealógiában a szabadságharc költőjének nemzeti érzéseiből: „[a] marxizmus–leninizmus klasszikusain kívül Petőfitől is tanulunk, amikor ma azt mondjuk: elárulja a hazát, elárulja a dolgozó nép ügyét az, aki a nemzetközi haladás, a szabadság és a béke őreitől, a Szovjetuniótól csak egy hajszálnyira is eltávolodik!” (263.) Ugyanígy jut el a kor hatalomvédő rabulisztikájának végső határáig a DISZ Petőfi-körének vezetősége, amikor kinyilatkoztatja, hogy „Petőfi Sándor neve, a nemzedékének hagyatéka korunk ifjúsága számára csak a marxizmus–leninizmushoz és megtestesítőjéhez, a kommunista párthoz való rendíthetetlen hűséget és a 48-as ifjúság forradalmi szenvedélyének vállalását jelentheti”, majd (talán a 48-as forradalmi szenvedély említését esetleg komolyan vevők lehűtésére) hozzáteszi, hogy „Petőfi lobogója ma a leninizmus, a XX. kongresszus eszméit, a szocialista építőmunka diadalába vetett hitet hirdeti!” (307., 312.) Ezzel a Petőfivel azután megkönnyebbülten vállalhatta a genealogikus közösséget a kor politikai vezetőrétege, csak hogy ez a Petőfi minden demagógiai bravúr ellenére sokat vesztett legitimáló erejéből. A hatalomvédő genealógia ezért ilyenkor rá is szorult a transzcendens kiegészítésre.

II.2. A hatalom legitimálása: a genealógia transzcendens kiegészítése eredetmondává

A hatalom legitimálására szánt genealógia akkor a leghathatósabb, ha készítője úgy hivatkozhat ösül Petőfira, hogy közben Istennel azonosítja, vagy más módon érintkezésbe hozza a transzcendens tartományával. Elvértve fordul elő, hogy az Atyával azonosítják, annál többször a Fiúval, akár közvetlenül megnevezve, akár név nélkül utalva rá. „MI ATYÁNK, PETŐFI SÁNDOR, JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD”, zárja *Petőfi, a lobogó* című cikkét 1972-ben Gyurkó László, külön bekezdéssé téve és csupa nagy betűvel szedelve e mondatot (343.). Bár az ima e formája végső soron Jézushoz is kötődik, hiszen ő hagyta örökül hegyi beszédében, Petőfit ez az átirat az Atyával azonosítja, az isteni hatalom végső forrásával. Legitimáció céljára talán ez a leghathatósabb eszköz, ám lélektanilag alighanem nehezebb elfogadtatni az olvasóval, mert a sorsát megjósoló és a világszabadságért ifjú életét feláldozó költő alakjához természetesebben, szinte önkéntelenül társítható Jézus alakja és sorsa. Ha elfogadjuk Pilinszky különbségtételét az atya-típusú, illetve a fiú-típusú művészek között, akkor Petőfi ebből a szempontból is valóban az utóbbiakhoz tartozik.⁴ Ennek ellenére Gyurkó László fohásza a magyar Petőfi-kultusz lappangó vallási ősmintájának belső logikáját viszi végig, fölfedvén a mindenkori genealógia öntudatlan végcélját, azaz a szakrális és transzcendens felé törekvő utalásrendszer perspektívájának úgyszólván az enyészpontját teszi láthatóvá. Az irodalmi kultuszok mitizáló nyelvhasználata nem mindig nevezi meg ehhez hasonló végcélját és enyészpontját; olykor megtorpan az utolsó előtti lépcsőfokon, mintegy maga ellen védve a transzcendens tartomány legfőbb kincsét. Például a magyar Shakespeare-kultuszban az utolsó előtti fokra Abrányi Emil lép fel, aki számára (1847-ben) Shakespeare „a’ néma teremtés magyarázatául küldet-

⁴ PILINSZKY János, *Szög és olaj. Próza. A szöveget gondozta JELENITS István.* Bp. 1982. 320., 322.

ni látszott Isten másodszülöttje”, azaz óvakodik a drámaíró Isten fiával, Jézussal azonosítani, s inkább apokrif mitológiai kiegészítést rögtönöz a keresztény teológiához képest; ugyanitt azonban többen kimondják a végső szót is: köztük Szemere Pál 1851-ben a Gyurkóéhoz hasonló liturgikus fordulatra ragadtatja magát („És most dicsértessék /s ezzel ámen!/ Shakespeare!”), Móra Ferenc pedig 1917-ben bibliai utalásokban gazdag allegóriává fejleszti az addig szórványosan felbukkanó vagy csak félig kimondott analógiákat Shakespeare alkotó tevékenysége és a világ Isten általi megteremtése között.⁵ A Petőfi-kultusz nyelvezete tehát azon irodalmi kultuszokéval rokon, amelyek a végsőkig vállalni merik a szakrális és transzcendens iránti sóvárgásukat; így e kultusz olyan genealógiát tud a legitimációs szándék rendelkezésére bocsátani, amely alkalmas a hatalomnak egészen Istentől való eredeztetésére.

Petőfinek Jézussal való párhuzamba állítása nem okvetlenül hathatósabb eszköze a hatalom genealógikus szentesítésének olyankor, amikor Jézust néven nevezi, mint amikor csupán közvetve idézi fel, például a megváltás vagy a feltámadás említésével. „Mint Jézus, ő is a langyosakat köpi ki szájából, s a kicsinyes, önmagunk rovására menő alkuk ellen tiltakozik” (173.), vélekedett Petőfiről Németh László éppen egy olyan esszében, mely *Jelszó: Petőfi* címmel a magyar írók mintaképeül állította a költőt, főként az elszánt sorsvállalás és felszabadult teremtőerő példajaként. Ez az esszé egy követendő írói erkölcs és magatartás szellemi ősvé teszi Petőfit, s a Jézusra való hivatkozás a sugallt genealógiának éppen ezt az alapjául szolgáló elvét szentesíti találó hasonlattal, ám a megváltás és feltámadás mozzanata, mely a genealógiának lélektanilag hatalmas bizonyosságérzetet szokott kölcsönözni, itt kimondatlan marad, vagy legföljebb hallgatólagosan van jelen Jézus felidézett nevében. A megváltó szerepére való utalás viszont olykor Jézus nevének említése nélkül emeli a költőt a transzcendencia legmagasabb régiójába; Jakab Ödön 1911-ben a „forrongó magyar” ősképeként tisztelte és „valóságos félisten-embernek” nevezte Petőfit, azon tünődvén, vajon aki 1844 februárjában látta a költőt, gondolhatta-e, „hogy abban a sajnálatra méltó, megviselt alakban a világszabadság leghatalmasabb szavú apostola járja a Megváltók előkészítő szenvedéseinek zordon iskoláját?” (36.) A meg nem nevezett Jézus alakjának megidézésére olykor egyetlen kifejezés önmagában is elegendő volna, holott talán nem is a legkövetlenebbül szakrális utalás az adott szövegben. Ünnepi beszédében (1922) Pekár Gyula „a szabadság evangélistájának”, látnoknak, apostolnak, hősnek és mártírnak nevezte Petőfit, akinek művei együtt „a magyar szabadság bibliája”, melyben „testamentomként” hagyta ránk *haza és szabadság* tiszteletét; e közvetlen utalások transzcendens enyészpontját mégis a liturgikus ünnepélyességű „érettünk” képviseli, mely itt a megváltásra céloz: „e két szót mondta ki, mikor érettünk meghalt.” (134.) Ugyanerre a végpontra mutat itt az önmagában egyébként szerényen meghúzódó *-ben* rag, amikor Trianon után a Petőfi-centenárium évének ünnepi harangszavát Pekár azzal küldi „a csonka határon túlra is”, hogy „Petőfivel, Petőfiben legyen eggyé az egész Szent István-i nagy Magyarország.” (133.) Ebbe a hol kimondott, hol lappangó utalásrendszerbe illeszkedik a minden célzást egyértelműsítő *feltámadás*: eszerint Isten akarta, hogy Petőfinek ne legyen sírja a hazában, „hogy a vész percében bárhova boruljunk is le hívó és hívó lélekkel, a honi föld minden porszeméből Petőfi támadjon fel.” (129–130.) S aki érettünk halt meg, érettünk támad fel: „[é]l Petőfi, feltámadt, itt van már közöttünk” (130.), hogy „szárnyat adjon nekünk”, azaz a trianoni „[cs]onka testen csonka szárnyak” kiegészülhessenek, s „mi érezzük, az Ő szavára, az Ő hatalmas jelenlétére majd kiönek a magyar szárnyak, hogy csattogva hirdessék a magyar

⁵ ÁBRÁNYI Emil, *Drámairodalmunk 's a' színírói választmány*. Életképek 1847. I. 291.; Szemerei Szemere Pál munkái. Szerk. SZVORÉNYI József. I–III. Bp. 1890. I. 125–126.; MÓRA Ferenc, *A csoda*. Magyar Hírlap, 1934. május 6.

élni akarást" (129.). A nagybetűs névmás itt már osztatlanul és szétválaszthatatlanul jelöli azt, akiről közvetlenül szó van, Petőfit, s akivel őt közvetve és kimondva-kimondatlanul párhuzamba állítja a szöveg: Jézust. A legitimálni kívánt politikai hatalom vagy hatalmi igény, jelen esetben a trianoni döntés felülbírálásának igénye úgy eredezteti magát Petőfitől, hogy közben Petőfit Jézus attribútumaival ruházza fel, tehát a genealógiát transzcendens irányban meghosszabbítja és ezáltal szentesíti.

A hatalomért versengő csoportok persze itt is igyekeznek hitelteleníteni egymás eredetmondáját, ahogy a genealógiák világi szókincsű küzdelmeit tárgyalva megfigyelhettük, legföljebb immár a hitelfosztás és önigazolás műveletei is szakrális nyelvezettel zajlanak, végülis azt bizonyítandó, hogy csakis az ő hatalmuk eredeztethető jogosan Istentől. „Ám vigyázzunk, a nemzetrontók épp e szóval akarják maguknak kisajátítani és vörös nemzetközivé bélyegezni a legnemzetibb magyar költőt”, figyelmeztet Pekár Gyula, majd a *blasfémia* megtorlásául élénk színekkel fest egy régtől ismerős képet: „Szentségtörés! Ha tudná, a költő ostort fonna, lángostort a haragja tüzéből s arculkorbácsolná vakmerő rágalmozóit.” (134.) Szentségtörés és korbács: a látomás alapelemei a bibliai jelenetre utalnak, amelyben Jézus kiúzi a kufárokat a templomból; ennek az ősmintának részletező variációja, miszerint haragja tüzéből a költő maga fonná lángostortát, tán *Az őrült!*-ből is idéz, de szintén archaikus és vallási képzettársításokra utal. Fontos mozzanat: a büntetés megjósolója nem hagy kétséget afelől, hogy a politikai ellenfelek közül maga Petőfi (s az utalások révén megidézett Jézus) melyiket tartaná jogos képviselőjének, illetve melyiket korbácsolná odébb mint szentségtörőt. A mások genealógiájának hitelfosztására ez a bibliai mintájú kép láthatólag alkalmasnak ígérkezik, mert máskor is használják erre; Ábrányi Emil *Levél március idusán* című költeménye végén, 1911-ben, a „nemzetközi” magyaroktól így vitatja el a költőt: „Nem a tiétek ő! [...] Ha most fölkelne névtelen sírjából, / Ostort ragadna csont-kezeivel, / És szobra mellől mint emlékgyalázó / Szentségtörőket korbácsolna el.” (59–60.) Az eredetmonda visszahódításának igyekezetében az eltökélten evilági ideológiájú szerzők nyelvezetébe is óhatatlanul bevegynének vallási utalások, melyek saját hatalmi igényük természetfölötti eredetét és jóváhagyását sugallják. „Akik a teremtést megcsúfolva, istentől származtatták hatalmukat, ezek a rablóbandák hányszor gondolták és akarták, hogy az egyik márciustól a másikig még nagyobb különbséget állítsanak föl az emberek között”, kezdte ünnepi beszédét a Petőfi-szobornál Landler Jenő 1919. március 16-án, ám már a következő mondatába olyan szó kerül, mely a szónok eszmei elkötelezettségének hitelét transzcendens utalással akarja igazolni: „Hányszor törték össze reményeinket, és akartak legázolni bennünket, és eltemetni a világot megváltani akaró forradalmi szocializmust.” (91–92.) A szociáldemokrata majd kommunista politikus, a Tanácsköztársaság népbiztosa, aki megvetéssel írt azokról, akik Istentől eredeztették hatalmukat, talán tudatában sem volt annak, hogy amikor a világ *megváltásában* jelölte meg a forradalmi szocializmus célját, akkor a Jézusra utaló szóval voltaképpen a maga és elvtársai hatalmát ő is Istentől igyekezett származtatni. A rivális genealógiák Petőfiért versengenek, ám e küzdelem végső soron az isteni hatalom kisajátításáért zajlik.

Bár e küzdelemnek most csak nyelvi eszközeivel foglalkozom, közbevetőleg érdemes kipillantani rituáléjára. A Petőfi-ünnepségek szertartásaiban a költői, hazafias és transzcendens szimbólumoknak ugyanazt az egységbe illesztését fedezhetjük fel, s ugyanúgy a hatalom transzcendens genealógiával történő legitimálásának eszközeként, mint amit a Petőfiről szóló beszédek és egyéb írásművek vallási utalásokkal átszótt nyelvezetében megfigyelhettünk. Amit e rítusok önkéntelen vagy tudatos jelképeinek lappangó vagy nyílt jelentéséből kiolvashatunk, az végső soron szintén a hatalom sugallni vágyott eredetmondája. Vessünk egy pillantást arra a szertartásra, amelynek során Pekár Gyula beszéde Petőfit a magyar szabadság evangélistájának nevezte, aki majd visszatér, s szavára kinőnek a Trianonnál megcsönkült magyar

szárnyak! Ez az országos Petőfi-ünnep 1923. március 15-én zajlott le, az Országház előtti téren, Petőfi hatalmas reliefje alatt, negyedmillió résztvevővel, akik közt Horthy Miklós, a kormány és a nemzetgyűlés tagjai, a királyi hercegek, a tábornoki kar, a vidéki hatóságok, az egyházak képviselői, valamint iskolák, egyesületek és más testületek küldöttei foglaltak helyet. Amikor „a katonazenekar rázendítette a *Szózatot* és a *Hiszkegyet*: meghajoltak a zászlók, föllálltak az ülők és ifjú, öreg ajka megnyílt, hogy hangos, együttes vallomással fejezze ki hitét az ország feltámadásában” — jegyzi fel a Petőfi Társaság történetírója. Sipőcz Jenő polgármester, gróf Klebelsberg Kunó, majd Pekár Gyula vallási utalásokban gazdag hazafias beszédeit hallgatta meg áhitattal a tömeg, majd Paulay Erzsébet és Bakó László szavatai után a *Himnusz* éneklése zárta a katonai, politikai, vallási és irodalmi motívumokat egyesítő programot. (161–162.) Idézhetném, ami ugyanebben az évben Szent István napján a trianoni határon lévő aggteleki barlangban történt Petőfi, Andrassy Gyula és Pál Albert együttes megünneplése céljából (162.). De lépünk inkább tovább az időben, 1942. március 15-ig, amikor a Hősök terén, a millenniumi oszlop előtti díszemelőnyen immár Kállay Miklós miniszterelnök és Bartha Károly honvédelmi miniszter foglalt helyet más előke-lőségek társaságában, leventezzenekar adta elő a *Szózatot*, nyolcszáztagú szavalókórus a *Nemzeti dalt*, majd a kormányzóhelyettes „Isten nevében” átadta a magyar ifjúság képviselőinek az 1848-as lobogók testvéreinek nevezett nemzeti zászlót (202–203.). (Ugyanebben az évben a Magyar Történelmi Emlékbizottság össze akarta gyűjteni az 1848-as szabadságharc idejéből fennmaradt emléktárgyakat mint *ereklyéket*, s arra buzdította a nemzetet, hogy március 15-én *zarándokoljon el* Petőfi szobrához (193.); ekkor már a sajtó is *zarándoklás* szóval illeti, hogy a különböző osztályok, rétegek és csoportok képviselői koszorúkkal járulnak a szoborhoz (204–205.).) Egy ideológiájában evilági korszak kezdetén burkoltabban vallási szimbolikájú szertartásra kerül sor 1948. január 1-jén, a centenáriumi év nyitányaként. Mintegy négyszáz közeleti vezető különvonattal érkezik Kiskőrösre, megkoszorúzza Petőfi szülőházát, leleplezi az emlékművet, amelyen kigyullad az örökmécses; a kiskőrösi színházban a Magyar Írók Szövetsége díszülésén Révai József elmondja már idézett emlékbeszédét Petőfiről, be-
rejtve az új rend észrevétlenül szakralizáló genealógiáját, Illyés Gyula felolvassa versét, Szabó Pál, majd Kassák Lajos beszél, végül Barabás Tibor (az Írószövetség akkori főtitkára), Bognár József (Budapest polgármestere), valamint Tildy Zoltán köztársasági elnök Petőfi-köteteket adományoznak a kiskőrösi ifjúságnak; a *Szózat* hangjai után a küldöttséget a népi kollégisták fátylas sorfala kíséri ki az állomásra, mindenki énekel (223–225.). Az ilyen ünnepségek szertartásvilágának feltárásával ugyanúgy közelebb juthatnánk az irodalom szakralizálásának és politikai kisajátításának módjaitól, mint az ünnepi beszédek elemzésével, s tanácsosnak látszik a jövőben együtt vizsgálni a kettőt, mert szorosan összefüggnek.

II.3. A hatalom legitímálása: a közbenjáró szerepe az eredetmondákban

A Petőfi-kultusz szövegeiben gyakran találkozhatunk azzal, hogy Petőfi szerepe voltaképpen közvetítés az evilági és a természetfölötti között. Valahányszor titánnak vagy félistennek nevezik, sőt amikor Jézus attribútumait tulajdonítják neki, mindig az emberi és az isteni összekapcsolását várják tőle. Lélektani indítékait tekintve ez a megközelítés gyakran nagyon is összefügg a hatalmi igény legitímálásának sán-dékával: Petőfit azért is ruházzák fel e szereppel, hogy az így félig transzcendenssé átlényegített költő *közbenjárjon* Istennél a kérés teljesítése végett. Pekár Gyula idézett ünnepi beszéde ebből a szempontból is sokatmondó példa: imádkozásra szólítja fel a Trianon után gyászoló nemzetet, Petőfire hivatkozva, a megcsonkított ország kiegészítéséért, mintha így az ima valószínűbben találna meghallgatásra. A felszólítás, majd az ima szövege rendkívül sokat elárul e művelet bonyolult lélektanából. „Magyarok

istene, a gyász ünnepelhet-e?” — kérdezi a szónok, „talpig gyászban” álló nemzete nevében s maga is a szószóló és közbenjáró szerepében, majd a választ is mintegy közvetíti. „Igen, de ne megtörten, hanem hittel erősen fohászkodjék, úgy, ahogy ő, Petőfi imádkoznék: Mi Atyánk, ki vagy örökbíró a nemzetek felett, jöjjön el végre a Te országod a mi országunkra, mint mindennapi kenyerünket, add meg nekünk ezeréves egész hazánkat és ne vígy kísértetbe, hogy valaha is belenyugodjunk ama határok elrablásába, amelyeket Te szent szolgáltnak, Szent István királyunknak egykor országul adtál...” (132.) Az állítás, hogy Petőfi így imádkoznék, egyrészt legitímálása a területi igénynek, hiszen a költő jóváhagyását szerzi meg hozzá, másrészt segít elfogadtatni a Jézustól eredő biblikus imaszöveg aktualizáló módosításait; végeredményben *Petőfi* közbenjárásával kéri a *jézusi* ima kisajátítását, hogy az *Atya* teljesítse az egykor *Szent Istvánnak* már megadott ország visszaállítását. Ha logikai sorrendbe állítjuk, a politikai igénybejelentés transzcendens igazolására kidolgozott genealógia felfogható közbenjárások sorozataként is: a magyar imádkozóktól a magyar (de jézusi attribútumokkal szakrális lényegített) Petőfi át vezet a szintén magyar, de immár hivatalosan szentté avatott nagy királyhoz, tőle az ima ósváltozatának egykori szentesítőjéhez, Jézushoz, akit a magyarrá aktualizált imaszöveg hallgatólagosan szintén a maga oldalára állít, innen végül az Atyához, aki immár a „[m]agyarok istene”. Ez a lépésről lépésre gyűjtött támogatás mindvégig a magyar igények szakralizálását s a politikai szféra vallási szentesítését hajtja végre egy költő közvetítésével; a költő tehát a közbenjárásra felkért patrónus vagy a szószólóul megnyert szent sajátos szerepében jelenik meg. Ennyiben feltétlenül találó, hogy a szöveggyűjtemény előszava szerint „Petőfi a magyar politizálás karizmatikus védőszentje, őrzőangyala” (3.); mi több, a „védőszent” nemcsak távoli metaforaként állná meg a helyét, mint az ugyancsak metaforikus „őrzőangyal” alkalmi szinonimája, hanem a szerep részletes vizsgálatának rendező elveként is használható. Annyit máris láthatunk, hogy egyik legfontosabb funkciója ennek a szentnek a közbenjárás egy közösség vágyainak teljesítéséért.

A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy Petőfire olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy evilági ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és természetekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel. Pekár Gyulánál kidolgozott retorikájú beszédben figyelhettük meg a közbenjáró igénybe vételét, a Petőfi Társaság elnökének megfogalmazásában, a gyakorló politikus nyilvánvalóan kiszámított tudatosságával; érdemes szemügyre venni, hogyan jelenik meg ugyanez a szerep egy talán naivabb és spontánabb érzelmvilágú politikai közösség alkalmi rituáléja közepette. A hódmezővásárhelyi földmunkásegylet 1894. évi közgyűlésén Szántó Kovács János fölemelte szavát a kizsákmányolók ellen, idézvén Petőfi *Akasszátok föl a királyokat* című verséből, majd általános helyesléstől kísérve hozzátette, hogy a költő „elvtársunk lenne, ha ma élne”, sőt „ha még élne és hozzá fordulnánk bármely orvoslásért, úgy ő bizonyosan útba igazítana bennünket, vagy segítségünkre lenne.” Ekkor a jegyzőkönyv tanúsága szerint Nagy Sándor számvizsgáló bizottsági tag mondta el javaslatát: „a választás megkezdése előtt szenteljünk néhány percet a nagy Petőfi Sándor halhatatlan emlékének, olyképpen, hogy őt, mint a szocialisták nagy szószólóját és patrónusát, mi is magunkénak valljuk.” A jelenlevők egyhangúlag elfogadták a javaslatot, elhatározván, hogy az év egy napját mindig Petőfi emlékének fogják szentelni. Ezután megint Szántó Kovács János következett: a Petőfi-kép felé fordulva a költőhöz verset idézett, mely e sorokkal zárult: „Szent nevedet néked / A könyvünkbe írjuk, / Az arcod előtt ma / Fájdalmunk elsírjuk. / Emléked őrizzük, / Nevedet imádjuk, / Minden gyöngybetűdet / Mint imánkat mondjuk. / Amen.” Amit még prózában hozzáfűzött, egyszerűségében is ékesszólóan tanúsítja áhítatos megindultságát: „T. elvtársaim, miután mi olyan szegények vagyunk, mi más emléket érte nem adhatunk,

csak szívünk nagy és gazdag imáját...” (47–50.) Itt ugyan nem egy megcsonkított ország kiegészítéséért kell közbenjárnia Petőfinek, hanem társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért, s nem a nemzet nevében, hanem annak egy rétege számára kellene kérnie Isten országának eljövételét, szerepe azonban változatlan, s annyira tudatosul a jelenlevőkben, hogy ki is mondják: a szószóló, valamint a patrónus szerepét szánják neki, szellemi hagyatékát a közösség szentnek tartja, imájával fogadja el, tulajdon vágyait ismeri fel benne és ezért beteljesülését reméli.

Szántó Kovács János tehát a szocialisták nagy szószólójának és patrónusának nevezte Petőfit, akihez fordulni lehet valamilyen ügyben, s ő orvosol, útba igazít, segít. A szerep, mely már a Bibliából ismerős, a paraklétoszé, akit (etimológiai jelentése szerint is) „valaki mellé hívnak” (para-kaleó; ad-vocatus), hogy szószólója, védőügyvédként pártfogója legyen, s ügyét közbenjárásával támogassa.⁶ Ebből a szempontból sem véletlen, hogy Petőfit leginkább Jézushoz hasonlítják, s öntudatlanul is hasonló szerepet szánnak neki: a paraklétosz nagy ősmintája ugyanis maga Jézus. „És ha valaki vétkezik, van Szószólónk az Atyánál, az igazi Jézus Krisztus.” (1 Ján 2,1) Jézus azt ígéri, hogy eltávozása után az Atyától másik paraklétoszt kapnak majd a tanítványok, de ez a Szent Lélek is Jézus nevében érkezik, ő küldi és őt képviseli. (Ján 14,16; 14,26; 15,26; 16,7–11; 16,13) A közbenjárói szerep olykor a paraklétosz szó nélkül is felismerhető a Bibliában. „Krisztus az, a ki meghalt, sőt a ki fel is támadott, a ki az Isten jobbán van, a ki esedezik is érettünk”. (Róm 8,34) „Ennekokáért ő mindenképpen idvezítheti is azokat, a kik ő általa járulnak Istenhez, mert mindenha él, hogy esedezzék érettök.” (Zsid 7,25) Amikor Pekár Gyula arra szólítja fel a Trianon utáni magyarságot, hogy a csonka ország kiegészüléséért úgy imádkozzék, ahogy Petőfi imádkozna, s ugyanakkor egy Jézus által tanított imaformulát módosít a kérésnek megfelelő szövegre, akkor tulajdonképpen Petőfinek a jézusi paraklétosz imát támogató küldetését tulajdonítja, s az ima meghallgatásának eszközlését várja tőle. Láthattuk, hogy öntudatlanul vagy tudatosan, a hatalmi igény legitimálásának céljaira használt Petőfi-kultusz számos jézusi attribútumot ruház a költőre, a feltámadástól a megváltásig, ezek sorába tartoznak a paraklétosz feladatai, köztük e támogató közbenjárás, hogy az ima meghallgatásra találjon. A hatalom sugallt eredetmondájának lappangó logikai szerkezetében paraklétoszi szerepek láncolata tűnik fel: a közösség szószólójaként valaki (legyen az Pekár, Szántó Kovács vagy más) arra szólítja fel társait, kérjék fel Petőfit, hogy közbenjárjon Jézusnál, aki majd közbenjár az Atyánál a közös kívánság teljesítése végett. A trianoni imaformula módosított szövege ennek jelképe Pekárnál: közvetít a politikai és a transzcendens szféra között; ugyanerre vall, hogy Szántó Kovács János szövege a szent nevű költő arcképe előtt szólít fel a közös fájdalom elpanaszolására, s a Petőfi-verseket imává fogadva szinte liturgikus befejezésként fűzi hozzá az áment. Ősi szerep felélesztésének és áttételének tanúi vagyunk, az irodalmi kultusz politikai kisajátításának transzcendens eszközöket igénylő céljai szolgálatában.

A megvalósítás reményénél bizonyosabbra vágyó közösség már nem éri be azzal, hogy Petőfit a közbenjáró szent szerepével ruházza fel s így várja, meghallgatásra talál-e imába foglalt kérése, hanem egy másfajta közvetítőként veszi igénybe, aki azonban ugyancsak az emberi és isteni szféra határán áll: prófétaként. A prófécia a hatalmi igénynek immár nemcsak jogosságát legitimálja az Istentől való eredeztetés révén, hanem feltétlen bekövetkeztét is szavatolja. E különbségek ellenére a próféta szerepe a vallási ősmintában többféleképpen összefügg a közbenjáróéval, úgyhogy az irodalmi kultusz politikai kisajátításának lélektana itt is régi kapcsolatokra építhet. A közbenjárás már az Ószövetségben a próféta hivatásának részei közé tartozik: a nép, sőt a

⁶ A paraklétoszra Takács Ferenc hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.

királyok is Jeremiához fordulnak, hogy képviselje őket az Úr színe előtt, kérdezzen tőle valamit számukra vagy könyörögjön értük valamiért (Jer 21,2; 37,3; 42,1–4). A legkorábbi példa erre Ámós, aki sikeresen közbenjárt Jákóbert (Ámós 7,2–3; 7,5–6). Mi több, a könyörgés általi közbenjárás megkísérlése az igazi próféta ismérveként van feltüntetve: „Ha ők próféták és ha nálok van az Úrnak ígéje: imádkozzanak most a Seregek Urának, hogy az edények, a melyek még az Úr házában és a Júda királyának házában és Jeruzsálemben maradtak, ne jussanak Babilonba” (Jer 27,18). Másrészt az Újszövetségben a paraklétoszi szerepnek is része a prófécia, hiszen a Jézus távozása után eljövő másik paraklétosz többek közt a jövő feltárásával is segít. „De mikor eljő amaz, az igazságnak lelke, elvezérel majd titeket minden igazságra. Mert nem ő magától szól, hanem azokat szólja, a miket hall, és a bekövetkezendőket megjelenti néktek.” (Ján 16,13) Petőfi mint próféta hasonlóképpen összhangban maradhat közbenjárói megbízatásával, sőt az eljövendők tudásának birtokában még hathatósabban segítheti a közösséget, mely hozzá fordul támogatásért.

A Petőfire hivatkozónak persze mindenképp előtte igazolnia kell, hogy ez a költő csakúgyan próféta volt; ennek elfogadtatását megkönnyíti, hogy a magyar irodalmi gondolkodásban hagyomány a költő szerepét a próféciával rokonítani. Nem csupán magyar sajátosság ez, hiszen az európai romantika jól ismeri ezt a szerepértelmezést; a költészet védelmében írott esszéjében (1821) Shelley olyan tükörhöz hasonlította a költőt, amelyben a jövő árnyai már láthatóvá válnak.⁷ A magyar kultúrában a romantika óta folyamatosan öröklődött ez a szerep, összefüggésben az irodalom nemzetszolgáló hivatásának többnyire közmegegyezésként elfogadott gondolatával. A nemzeti közösségnek prófétaként irányt mutató költő teendője itt nem az enigmatikusan általános vizionálás, hanem a napi politika útvesztőjében is eligazítást várnak tőle. Petőfi próféciáját bizonyítandó nemcsak arra szokás hivatkozni, hogy ő is vátesznek és prófétának tekintette a költőt, sőt maga vállalta e szerepet, hanem az általa megjósolt események beteljesedésére is; például Beöthy Zsolt szerint (1896) Petőfi azért „a legnagyobbak közül való” költő-próféta, mert hiszen „[m]ejósolta költői híret, a forradalom kitörését, hősi halálát s özvegyének elfordulását emlékéitől” (30.). Aki ennyire pontosan megjósolta a múltat, folytatódik általában az efféle érvelés, annak jóslatában feltétlenül megbízhatunk a jelen még lezáratlan, s a jövő majdan bekövetkező eseményeire nézvést — s itt szokott következni az, ami a gondolatmenet mindvégig lappangó célja volt: az érvelő pártállásának kedvező jövőkép igazolása Petőfi valamelyik versének kisajátító értelmezése segítségével. Petőfi „[p]rófeciája beteljesedett”, hirdeti örömmel a *Népszava* egyik cikke 1919-ben, csak persze helyesen kell értenünk, hogy *mi* felé mutatja az utat az a „világítótorony”, amelyben ott „ég” és „lángol” a költő lelke: „Tapossák bár a föld egy részét az imperializmus hordái, mi nem csüggedünk és törhetetlen hittel valljuk, hogy ezer veszedelem között is révbe ér a kalózoztól üldözött hajó: a világszabadság, a minden nemzetek dolgozó millióit fölszabadító Internacionálé révébe.” (98–99.) Csüggedésre tehát csak addig volna ok, amíg rá nem jövünk, hogy a költő eddig mindig beteljesedett próféciái közt van *rólunk* szóló: csupán a „világszabadság”-ot kell helyettesítenünk az „Internacionálé”-val, amire az nyilván vonatkozott! Efféle gondolatmenettel számos alakváltozatban találkozunk; közös bennük, hogy a próféta-szerep hitelesítésére a prófécia kisajátítása végett van szükség, hogy azután a prófécia hatalmi igényekhez kölcsönözhesen legitimitást és biztonságérzetet. „Petőfi Sándor *A XIX. század költői*-hez írt versében a kommunizmus prófétai megálmodását vetette papírra” — hangoztatta 1958. március 15-i ünnepi beszédében Komócsin Zoltán, hogy azután érvelésének logikája révén 1919. március 21-ét és 1945. április 4-ét mutassa fel

⁷ SHELLEY, Percy Bysshe, *A Defence of Poetry*. In JONES, Edmund D. (szerk.), *English Critical Essays. Nineteenth Century*. London, Oxford, New York, 1971. 138.

mint a Petőfi megjósolta kommunizmus előhírnökeit s a legnagyobb mérföldköveket 1848 folytatásának és megvalósításának útján (338–339.). Mivel Petőfi *Az útlelet* című költeménye nyilvánvalóan az első világháború pontosan beteljesedett próféciaja, vélte Barabás Ábel *A világháború poétája* című cikkében (1915), a jelen harcaiban erőt méríthetünk abból, hogy a jövőt illetően sem tévedhetett: „[e]z a költemény a bizonyság egyszersmind arra, hogy mikor Petőfi világszabadságról beszél, a próféta beszél belőle, kinek égi fény ömlik a homlokán.” (87.) Ha ennyiből nem volna világos, hogy Petőfire mint prófétára Magyarország első világháborús szerepvállalásának legitimálása céljából s a harctéri lelkesedés ébren tartása végett van szükség, a cikkíró nyíltan kimondja: a mostani háború éppen a Petőfi megjósolta világszabadságért folyik, s ha Magyarország és Németország győz, ezt fogják kivívni (86.). A példákat hosszan szaporíthatnám, de fölösleges: a próféta szerepével, akár a közbenjáró szentével, a hatalom önmaga transzcendens eredeztetését és ezáltal szentesítését kívánja elvégezni, a mindig beteljesedő próféciaiból kölcsönözve biztosságérzetet s merítve erőt.

III. Politika, költészet, vallás: magyar művelődéstörténeti tanulságok

Szinte minden vizsgált szövegünkben feltűnik, magyarázatra váró rejtélyként, hogy milyen könnyedén, sőt megejtő természetességgel vegyülnek egymással politika, költészet és vallás szimbólumai. Idézzünk fel, szinte taláalomra kiragadva egyetlen mondatot, mely szemlélteti a három tartomány képviselőinek mintegy karneváli elkeveredését: „Harang szól a nemzeti kegyelet templomában, megkondulnak a Petőfi-esztendő harangjai s szavuk, mint megannyi bronz turulmadár, szárnyalva száll országgá-világgá, zengeni, hirdetni, hogy a magyar ég poéta-üstököse halhatatlansági pályáján egy század múltán s visszatér s elhaladva a magyar glóbus felett, lángesze ébresztő lángsugarával nemzetére ismét ráragyog.” (128.) Ezúttal ne firtassuk, ki, mikor, milyen célból fogalmazott így, sőt tekintsünk el a mondat egészének feltételezhető jelentésétől is, hogy elemei kiszabadulhassanak, s megfigyelhessük hazafias, irodalmi és szakrális motívumainak önfeladt kavalkádját: nemzet, kegyelet, templom, Petőfi, harang, turulmadár, poéta-üstökös, halhatatlanság, magyar glóbus, lángész, nemzet-ébresztés! Vajon milyen kulturális hagyományok tették lehetővé, s teszik mindmáig, ezt a spontán elkeveredést? Más szóval: milyen előzmények révén válhatott nálunk a *költő* alkalmassá *politikai* hatalom *transzcendens* igazolására? Hiszen nyilvánvalóan többről van szó, mint hogy az írástudó szerepe az európai kultúrákban sokáig megőrzött valamit egykori szakrális jelentőségéből, s ez bármikor feléledhet; részben ezzel is magyarázhatnánk ugyan, de láthatólag ez a lappangó szakralitás is sokkal erősebb maradt a magyar irodalmi tudatban, mint például a nyugat-európai országokéban, ami maga is további oknyomozásra késztet. Bessenyei György, akit az újabb magyar irodalom korszaknyitójának szokás tartani, egy 1779-ben kiadott elmélkedésében megjegyezte, hogy „[m]ég magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak”, s magát néhány társával már a „világi írók” közé sorolta;⁸ ezzel szemben a magyar irodalmi kultúra Bessenyeit is, világi törekvésű utódait is mindmáig szinte észrevétlenül átminősíti, egy szakrális írói szerep betöltését tulajdonítva nekik vagy (ha semmiképp sem illeszthetők e szerepbe) fő hivatásuk elmulasztása miatt mellőzve őket. Ebben az értelemben Bessenyei helyzetképe ma is érvényes: teljesen „profánus” magyar író mindmáig nincs, mert ezt a szerepet a kultúra befogadó közege nem hagyta jóvá.

Az írói hivatás szakrális értelmezésének elfogadtatásában az irodalomtörténetírók egymást követő nemzedékei működtek közre a leghatásosabban, mert felfogásuk be-

⁸ BESSENYEI György, *A magyar néző*. In *Bessenyei György válogatott művei*. Sajtó alá rendezte SZAUDER József. Budapest 1953. 224.

került a magyar irodalmi tankönyvekbe s terjesztésében az egész iskolarendszer részt vett. E hagyományt a magyar irodalomtörténet-írás atyjához, Toldy Ferenchez lehet visszavezetni, aki pályája kezdetén, még a reformkorban szívta magába, a századforduló nagy nemzedékének szellemiségéből. Toldy érett korában is elérzékenyülve emlékezett íróvá avatására, a lélekemelő rítusra, mellyel őt és Bajzát 1820 szilveszterén a legendába illően szegény Virág Benedek „szentelte fel”, ama „szent öreg”, akinek „buzdító énekei téteték velök azon szent fogadást, hogy, ha isten is úgy akarja, egész életök azon magas célnak leszen szentelve: a nemzet csinosodását, a nemzet irodalmi dicsőségét előmozdítani”. Mint 1853-ban írta, „[e]lhatározó óra volt” ez számukra, később a nehéz napokban serkentő és mindvégig irányadó, úgyhogy e fogadalom jegyében telt el egész pályafutásuk. S nem csupán az övék: irodalomtörténészként Toldy visszavetíti e szakrális irodalomfelfogást a múltba, s ugyanebben az írásában Besenyeiek korszaknyitói fellépését vallási képzetársításokkal szemlélteti. „Az irodalom a múlt század nyolcadik tizedében ocsult fel hosszas álmából. Adományszott férfiak tolongtak az új oltáron rakni le áldozataikat, s a szent tűz magasan lobogott.”⁹ Ez a szent tűz lobogott azután Toldy szerint a nemzeti megújulás lángjában, ezt éllette tovább Virág hazafias költészete, s ennek élesztését bízta fiatal tanítványaira, amikor íróvá szentelte őket: a visszaemlékezés tehát Toldy irodalomfelfogásának genealógiája, mely egyúttal hazafiasság, irodalom és transzcendencia közös eredetmondája is a magyar irodalmi kultúrában. Ennek szellemében fohászkodik majd 1772 centenáriusán akadémiai beszédében Toldy, hogy „áldornak állítva” a nagy évfordulón, méltón áldozhasson „nemzeti Minervánk oltárán!” Ezek után nem meglepő, hogy Besenyei szerepét és irodalomfelfogását Toldy megint vallási képzetársításokkal idézi fel: 1772-ben az irodalmat szólító harsonájával „az elholtat új életre támasztotta fel”, hogy elérje végcélját, mely „a nemzet megmentése” volt; főként azáltal lett „fáklyavivője”, sőt „prófétája” nemzetének, hogy ráébresztette, mivé lehet irodalom általi; „a nemzet egyik legnagyobb jótévőjévé” tette őt „azon horderő kimutatása, melylyel az irodalom e nemzetre leszen, ha az nem mint fényűzési cikk, nem mint hiúság eszköze vagy magán jókedv kielégítése, hanem ha tervszerűleg, mint a nemzet millióinak nevelője, fog műveltetni”; ezért megérdemli, hogy „[á]ldás és háladó emlékezet lengje körül” nevét.¹⁰ Aki egykor az első profán magyar írók egyike akart lenni, az irodalomtörténet-írásunk atyjának visszatekintéseiben, s az irodalomfelfogás őt követő hagyományában a nemzet oltárára áldozatot hozó magyar író ösképe lett, próféta, feltámasztó és megmentő, aki nem magánérzelmeivel bíbelődik, hanem (ha Petőfiből kiegészíthetem a később tőle eredeztetett írói szerepfelfogás előképét:) a Kánaán felé mutatja az utat.

E hagyományt persze nemcsak a reformkorig, vagy akár a XVIII. és XIX. század fordulójáig lehet visszavezetni. Gyökerei régebbi múltba nyúlnak: a magyar irodalom nemzetszolgáló szerepe már a latin nyelvű középkorban kimutatható, majd a reformáció korában válik hagyománnyá;¹¹ a szent haza toposzt a magyar epika történetében kutatva feltárták már, „hogyan kötötték össze az őstörténeti tárgyat a költők a szentség szférájával”, mégpedig legalább Zrínyi óta;¹² ugyanígy nyilvánvaló, hogy a nemzet vagy haza oltárát sem a reformkorban említették először. A magyar irodalmi tudatot mindmáig meghatározó jelentőséget mégis a reformkor szellemi örökségeként

⁹ TOLDY Ferenc, *Virág Benedek*. In TOLDY Ferenc, *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Bp. 1878.². 38–39., l. még 46–47.

¹⁰ TOLDY Ferenc, *A magyar irodalom legújabb koráról (1772–1872)*. Uo. 169–189.

¹¹ CIGÁNY, Lóránt, *The Oxford History of Hungarian Literature From the Earliest Times to the Present*. Oxford, 1984. 23–24., 35., 123., 142., 157., 178., 242., 180., 393., 362.

¹² SZÖRÉNYI László, „A szent hazának képe”. *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig*. In SZÖRÉNYI László, *Múltaddal valamit kezdeni*. Tanulmányok. Bp. 1989. 208.

kapott az a szemléletmód, amelyben hazafiasság, irodalom és transzcendencia annyira természetes egységbe illeszkedik, hogy motívumait már utólag is csak nehéz elemző munkával lehet szétválasztani. Rokonításuk, sőt azonosításuk önkéntelen szemléletformáló beidegződéssé vált, s ha tételként megfogalmazódnak, a bizonyításra sem szoruló axióma magabiztosságát sugározzák, magyar (és feltétlenül dicsérendő) sajátosságként jellemezve az irodalom politikai feladatvállalását és szakralissá válását egyaránt. Toldy irodalomtörténész-utódainál és más íróknál gyakran találkozhatunk ezzel: „talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar”, hangoztatta a századvégen Beöthy Zsolt, „irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fenntartotta a nemzeti lelket”, mely így erőteljesebben tudta védeni az európai műveltség határát századokon át (31–32.); a nemzet többé vagy kevésbé művelt tagjai méltán hódolnak Petőfi előtt, fejtegette Petőfi születésének centenáriumán Herczeg Ferenc, mert „midőn megkoszorúzzák a költő emlékét, a nemzeti közösség oltárát ékesítik föl” (115.). Ez a felfogás maga is szakralizálódott, státusa a hittételéhez hasonló; legfőljebb ékesszóló kifejtésére van mód, kritikai elemzés tárgyává tenni nem ildomos, és vajmi ritkán vállalkozik rá valaki.

Átfogó értékeléséről e szűkebb körű tanulmányban eleve le kell mondanom, de az irodalmi kultusz működésének és a hatalom eredetmondáinak szemszögéből azért kínálkozik néhány idevágó tanulság. Bajosan ellenőrizhető, de valószínűleg igaz és roppant jelentőségű az alaptétel, hogy a magyar nemzet fennmaradását segítette az irodalom nemzeti feladatvállalása és e feladatvállalás szakralis eszménnyé avatása; ám látnunk kell az ennél kisebb horderejű, de figyelemre azért méltó következményt: kétes értékű hatásokkal is járhat az író szakralis és nemzetszolgáló szerepére való hivatkozás, és egyáltalán politika, művészet és vallás szféráinak egységesülése. Amit olykor hangoztatni szoktak, hogy a magyar irodalmi kultúrában nehezebben választható szét a tisztán irodalmi norma az irodalmon kívülitől, s a művek értékelése nem csupán az előbbi alapján történik, az nem perdöntő: a kettőt másutt sem lehet teljesen szétválasztani, s talán elméletileg is lehetetlen, legfőljebb nálunk olykor túlságosan eltolódik a hangsúly a nem irodalmi követelmény felé. Az sem lényeges, hogy időnként érdemtelen szerzők ajánlhatták a közönségnek műveiket a haza oltárára való hivatkozással, s a kritikának ilyenkor különösen nehéz harcot kellett vívnia a hazafias vértetben fellépő kontárok ellen.¹³ Végképp semmit sem bizonyít az egyébként sokatmondó adat, hogy kultúránkban még az irodalmi értéket teljesen nélkülöző művek szerzője is azt nyilatkozza, hogy számára az írás szent dolog.¹⁴ Fontosabb ezeknél, s ezért közelebből megvizsgálandó, hogy a három szféra egyesülése következtében gyakran az egyikbe tartozó tekintélyt úgy próbálják igazolni, hogy egy vagy két *másikból* eredeztetik.

A legitimitáció alapjának ez a váltogathatósága bármikor igénybe vehető mint erőforrás, de nem minden hátrány nélkül. A Petőfi politikai utóéletéből vett szövegek gyűjteményéről Margócsy István találóan jegyzi meg, hogy „talán a Petőfire szoruló ideologizálás gyengéségeire is rámutathat: a Petőfi-vízió általánossága és festőisége a politikai akaratok elkülönülésének konkretizálását és pontos artikulálását nem is igényli, nem is engedi” (4.). Már csak azért sem, tehetnénk hozzá, mert a politikai hatalomszerzés legitimalásának kísérletei túl hamar lépnek át a költészet, illetve a vallás tartományába, azaz önigazoló eredetmondájuk túl meredeken ível föl Petőfi át Istenhez, ahonnan abszolút hatalmat vélnek kölcsönözni, melynek birtokában aztán

¹³L. például LEMOUTON Emília, *Előfizetési felhívás Shakespeare összes színműveire*. In MALLER Sándor – RUTTKAY Kálmán, *Magyar Shakespeare-tükör. Esszék, tanulmányok, kritikák*. Bp. 1984. 137.

¹⁴BERKESI András, *„Számomra az írás nem játék...”* Tekintet, 1989. 1. sz. 47.

hatalmi illetékességük sajátosan politikai bizonyítására nem fordítanak elég gondot. Alighanem valami hasonlóval függ össze, amit a hazai vallásosság múltjáról töprengve Németh G. Béla figyelt meg: „a vallásos világnézetek, a reformációval-ellenreformációval kezdődően gyakran napi pártharcok napi jelszótárát szolgáltatták inkább, mint egyetemes életrendező, életértelmező, létformaszervező elveket”. Egyformán vonatkozik ez szerinte mind a katolikus, mind a protestáns egyházakra; miközben a latin, a délnémet-osztrák, a lengyel katolicizmus, az angol, az észak-német-észak-európai protestantizmus vagy az orosz pravoszlávia az emberi lét elmélyült értelmezésére inspirálták híveiket és ellenfeleiket, a kereszténység magyar egyházainak vallásossága „napi politikai, közvetlenül hatalmi volt inkább, mint világnézeti, s a magyar vallásellenes mozgalmak felfogása is inkább közvetlenül politikai, közéleti, mint egyben világszemléleti”.¹⁵ Nehéz egy ennyire nagyvonalú ítéletet ellenőrizni, de ha igaz, vajon nem azt bizonyítja, hogy amikor a politikai szférába tartozó hatalom önnön legitimáltságához rendszeresen a vallásból kölcsönöz eszközöket, akkor nemcsak saját ideológiai gyengeségét fedi fel, hanem valamiképpen gyengíti a másik szférát is, amelynek éppen legsajátosabb hivatásától vonja el a figyelmet? A politikai szféra általi kisajátíthatóság ugyan megnövelheti a másik két szféra bármelyikének világi jelentőségét, de ennek ára van: hasonulni kell e kisajátítás céljaihoz. Valamit valamiért. Amikor időnként egy-egy magyar író irigykedve emlegeti szerencsésebb nemzetek tollforgatóit, akiknek csupán jó íróknak kell lenniük, s más feladat nem hárul rájuk, hozzá kellene tennie, hogy lemondana-e arról a társadalmi presztízsről, melyre éppen iránymutatói szerepe jóvoltából tett szert. A magyar irodalomra is kiterjeszthetjük, mutatis mutandis, amit Margócsy István a magyar politizálásról, illetve Németh G. Béla a magyar vallásosságról elmondott: nemcsak ereje, hanem gyengesége is, hogy az írók jelentőségét nagyrészt politikai szolgálatvállalásuk fontosságával méri és igazolja. Irodalom, politika és vallás összefonódása növeli együttes erejüket, egyenkénti önállóságukat azonban csökkenti; egymás segítsége nélkül és saját belső tartalékaikra utaltan sajnos gyámoltalanabbak, mint ahol csakis magukra számíthatnak.

Ezt a viszonylagos gyengeséget mindhárom övezetben éppen a legitimáció céljából készített genealógiák elemzése tanúsíthatja: az eredetmondák minduntalan elágaznak és más övezetekbe vezetnek. Ahogy a Petőfit kisajátító szövegek elemzéséből kitűnhetett: a politikai hatalom irodalmi, s azon át vallási őstől származtatja magát, vagyis átszelve az irodalom (részben eleve szakralizált) szféráját, egy tisztán szakrális régióba nyúlik vissza, amelynek eredendő lényege szerint a politikai hatalomhoz nem is lehetne köze, hiszen a világ folyásához képest transzcendens. Az persze alighanem minden genealógiára érvényes, hogy *elidegeníti* az eredetet, amit keresünk. Mire megtalálnánk magunkat a múltban, valaki más néz vissza ránk. Egyik legszebb esszéjében, a *Nietzsche, genealógia, történelem* címűben Michel Foucault mesteri érveléssel győz meg arról, amit a történelmi tudományok művelői mindennapos tapasztalataikból talán úgyis sejtettek: „a származás kutatása nem az alapok megszilárdításához vezet, hanem éppen ellenkezőleg: megingatja, amit mozdíthatatlannak hittünk, széttördeleli, amit egységesnek gondoltunk, feltárja a heterogeneitását annak, amit egyneműnek képzeltünk”.¹⁶ Milyen meggyőződés és miféle tudás állhatna ellen a genealógia hatásának, teszi fel nyomban ezután a szónoki kérdést a francia filozófus, azaz mi lehet annyira kikezdehetetlen, hogy családfája előbb-utóbb fel ne bontsa, szét ne zilálja, meg ne kérdőjelezze identitását? Nos, a hatalom vizsgált eredetmondáira, a transzcendens

¹⁵ NÉMETH G. Béla, *Létharc és nemzetiség. Irodalom- és művelődéstörténelmi tanulmányok*. Bp. 1976. 274–275.

¹⁶ FOUCAULT, Michel, *Nietzsche, Genealogy, History*. In RABINOW, Paul (szerk.), *The Foucault Reader*. New York 1984. 82.

genealógia általi önigazolás kísérleteire ez fokozottan érvényes: a legitimálni vágyott politikai hatalom családfája nemcsak két nagy ágra oszlik, irodalmira és vallásira, hanem ez a kettő maga is különmemű előzmények felé mutat vissza, s osztódik egyre tovább.

Azt hihetnénk, hogy legalább a vallási ág egységes, hiszen ez az eredetmonda vég-célja felé igyekszik, a hatalomnak Istentől való eredeztetéséhez; közelebbről szemügyre véve azonban kiderül, hogy a genealógiának még ez az utolsó szakasza is heterogén elemek összeszővődése. Ezek némelyikéről első pillantásra nyilvánvaló, hogy nem illik az itt leggyakrabban használt vallási képzetkörbe. Amikor például Herczeg Ferenc szerint Petőfinek „ifjú Szigfridként” meg kellett fürdenie „a turáni sárkányvérben” (116.), vagy amikor Propper Sándor számára Petőfi „Titán” (151.), akkor mitizálnak ugyan, de a kereszténység motívumkincsén kívüli elemek beépítésével. A különmemű elemek integrálásának művelete, hogy Herczeg szerint Achilles és Szigfrid legendás sorsát „a Gondviselés” juttatta Petőfinek (121.). Amikor Jókai Mór 1882-ben Petőfi verseskötetét a hazaszeretet és szabadság *zsoltárának* nevezte (20.), akkor belül maradt a vallási képzetkörön; amikor ugyanitt azt írta, hogy Bemhez a költő végül „halálküldetését beváltani” tért vissza (18.), akkor egyenesen Jézusra utaló kifejezéssel élt; amikor azonban „a bolond kozák, aki Petőfit leszúrta, egy egész telplo-mot ölt meg, tele istenséggel” (18.), a megfogalmazás ösibb és átfogóbb vallásosság nyelvzetére vall, ami azonban még mindig nem olyan egyértelműen pogány utalás, mint amikor 1899-ben, Petőfi halálának félszázados évfordulójára verses élőképben és klasszikus díszletek közt megjeleníti Petőfi *apoteózisát* (13–17.). A jobbára keresztény motívumokkal dolgozó Pekár Gyula sem csupán akkor lép át egy másfajta mitológiai-ába, amikor a harangkondulásokat megannyi bronz *turulmadárhoz* hasonlítja, vagy amikor hangsúlyozottan a *magyarok* Istenéhez fohászkodik; miután Petőfi életét csodához hasonlította, amennyiben látnoki jóslatai beteljesedtek, s apostolból hőssé, hősből mártírrá kellett válnia, a segesvári csatában a költő „eltűnik, mint Romulusz” (155–156.). Ugyanaz a Pekár, aki „a magyar szabadság evangelistájának” nevezte Petőfit, s azon tűnődött, hogy „vajon honnan, mely sírból támad fel”, egy sorral alább máris elhagyja e bibliai nyelvet, hogy „a kelták, a legendák Artus királya” legyen számára a csatában eltűnt költő (129.). Közelebbről szemügyre véve olykor Petőfi feltámadásának elképzelése is inkább panteisztikus, mintsem jézusi mintát követ. Bródy Sándor *Strófák Petőfiről* című cikkében (1899) a feltámadás misztériumának teljesen panteisztikus átíratával találkozunk, ahol Petőfi sírjából, az egykor elföldelt testből már fél évszázad óta árad és terjed mindenfelé a kenyéradó búza, mint mag és kalász, „a diadalmas, a termő halál” révén maga az élet (32.). Halasi Andor *Az utolsó álom* című verses jelenetében a haldokló Petőfi azt ígéri, hogy előbb fa, fű és virág alakjában él tovább, majd testi valójában is feltámad a vöröskatonák között (93–95.). Láthattuk azonban, hogy a keresztény mintájú hasonlítások is sokfélék lehetnek: nem mindegy, hogy Petőfit az Atyához, a Fiúhoz, egy evangélistához, szenthez vagy mártírhoz hasonlítják, amikor pedig prófétaként írnak róla, megintcsak olyan szerepbe képzelik bele, amely visszanyúl a kereszténység előtti időkbe is. Ugyanez vonatkozik a nyelvi rekvizitumokra: a *haza oltárára áldozatot letenni* (és *ezáltal a szent tüzet táplálni*) olyan képzet, melyben nemcsak hazafiasság és vallás motívumai egyesülnek, hanem pogány és keresztény szertartások elhalványult emlékei mosódnak össze egyetlen képpé. Akármelyik pontján fogjuk meg a genealógiai láncot, egysége legföljebb viszonylagos, mert különmemű előzmények összegeződése. Az eredetmonda alkalmas arra, hogy legitimálja a hatalmat, mert a transzcendens szférájába vezet vissza genealógiáját, ám eközben vegyes hasonlatkészletével óhatatlanul fölfedi e hatalom összetett, heterogén, sőt egyetlen eredetkez talán nem is köthető természetét.

Politika, költészet és vallás szféráinak egységesülése végül egy olyan kérdést is fölvet, amely a Petőfivel foglalkozó irodalomtörténészek közös problémája: lehet-e Petőfi

műveinek értelmezése s az egész ún. Petőfi-képünk független a hatalom legitimációja érdekében végrehajtott politikai kisajátításoktól vagy egyáltalán bármiféle érdek közreműködésétől? Elméletileg ez persze két nagyon különböző kérdés: a szűken és közvetlenül hatalmi érdekek durván kisajátító beavatkozásától elvileg még mentes lehet az értelmezés, de valamilyen tágabb és lappangó érdek szinte észrevétlen befolyásával mindig és szükségképpen számolnunk kell. Hermeneutikai alapigazság, hogy a magában való mű elérhetetlen fantom, a közvetítőnek a művet valamilyen nézőpontból kell értelmeznie, s mivel ez a nézőpont határozza meg az értelmezés perspektíváját, ettől függ, hogy mi, hogyan és milyen arányban kerülhet bele az értelmezésbe. Az értelmezetlen mivoltában hozzáférhetetlen tárgyat tehát az értelmezői nézőpont teremti újjá immár számunkra is érzékelhető módon (sőt az értelmező számára is, aki szintén így veheti birtokába); ezt a nézőpontot azonban lehetetlenség kiválasztani valamilyen cél, eleve adott beállítódás, azaz emberi érdekelttség nélkül. Ha a tudós erre azt válaszolná, hogy őt csak a tudományos megismerés tiszta vágya vezérli, akkor nincs tudatában annak, mennyi tudományon kívüli tényező vett részt annak meghatározásában, hogy mi számít egy-egy korban tudományos ismeretnek.

Az irodalmi kultuszban a hitviták nyelvén éled föl ez a probléma: kié az „igazi” Petőfi, szemben a szentségtörő módon meghamisítottal, mely nem méltó hozzá. Másutt elemeztem a Shakespeare-kultusz idevágó hitvitáit,¹⁷ amelyeket azonban jobbra irodalmi irányzatok apostolai folytattak, s legfőljebb közvetve vagy ritkábban a politikai hatalom képviselői; a Petőfi-kultusz ellenben eleve hazafias és nemzeti ügy, a politikai hatalom legitimálói számára e kérdésnek ezért mindvégig nagyobb a tétje. Jellemző azonban, hogy akárki száll vitába „a sok cél szerint átalakított Petőfi-képpel” (349.) a számos „igazi” Petőfi nevében, az feltételezi, hogy létezhet cél nélkül bemutatott, átalakítatlan, eredendően helyes Petőfi-kép, s az övé ilyen. Ez legfőljebb abban az egy esetben jogos, ha valaki Petőfi szövegének politikai célzatú megcsonkítását vagy átírását kifogásolja, mint például Gyalus István teszi „a világháborús lelkesedés fokozására” átalakított Petőfi-vers ügyében (88–89.); az értelmezés azonban mindig értelmezés marad, azaz valamennyire mindig teleologikus művelet eredménye. Nem véletlen, hogy éppen egy kultúrpolitika főideológusa, Aczél György bizonygatja legnagyobb hévvel, hogy a sok eddigi „szűkítő, kirekesztő” Petőfi-kép után eljött végre az idő, amikor „nincs szükségünk megcsonkítani, a pillanat igénye szerint retusálni az „igazi arcát”, hanem a teljes Petőfit tekintjük eszményünknek, örökségét egészen valljuk magunkénak”; a politikus egyúttal siet elhatárolni magát a „prófétaként”, az „apostolként” és „valamiféle misztikus jósként” beállított korábbi Petőfítől (359–361.), azaz önkéntelenül elárulja, hogy a hangoztatott *igazi és teljes* Petőfibe sem fér bele *minden*, s az új, világivá redukáló értelmezés éppen az új ideológia szellemében választja ki, mit tart meg s mitől kíván megszabadulni. S amikor a korszak egymással vitatkozó Petőfi-kutatói például kommunisztikus tanokat elemeztek ki a költő verseiből, s francia utópista gondolkodók értekezéseiben keresték ezek forrását, akkor akarva-akaratlanul éppen e kultúrpolitika legitimálásához járultak hozzá, mégpedig annál hathatósabban, mert a tudomány feddhetetlen objektivitásának égisze alatt. A tudományfejlődés iróniája és igazságszolgáltatása, hogy miután a politikai kisajátítás erőltetése vitte zátonyra a Petőfi-kutatást, immár a politikai kisajátítás természetrajzának elemzésével kerülhet le a zátonyról. Az elemzőnek persze tudnia kell, hogy maga sem lehet független a környezetétől; számolnia kell azzal, hogy sem a kultuszt, sem az értelmezést nem lehet teljesen kivonni az emberi érdekek világából.

¹⁷ DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülettte”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Bp. 1989. 243–257.; 261–263.